

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

*Навчально-науковий інститут № 3
Кафедра психології, соціології та педагогіки*

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

з навчальної дисципліни
«Психологічне забезпечення діяльності поліції»
обов'язкових компонент
освітньої програми другого (магістерського) рівня вищої освіти
за спеціальністю **053 Психологія**
галузі знань **05 «Соціальні та поведінкові науки»**

за темою – Психологічне вивчення працівників поліції

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 30.08.2023 № 7

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 3
Протокол від 29.08.2023 № 8

ПОГОДЖЕНО

Секцією науково-методичної ради
з гуманітарних та соціально-
економічних дисциплін ХНУВС
Протокол від 29.08.2023 № 7

Розглянуто на засіданні кафедри педагогіки та психології (Протокол від 29.08.2023 № 13)

Розробник:

доцент кафедри педагогіки та психології факультету № 3, кандидат педагогічних наук, доцент – Павло Червоний.

Рецензент:

професор кафедри педагогіки та психології факультету № 3, кандидат психологічних наук, доцент – Світлана Харченко.

План лекції:

1. Поняття вивчення об'єктів системи психологічного забезпечення.
2. Зразки довідок за результатами психологічного вивчення.
3. Психодіагностичний метод як основа психологічного вивчення.

Рекомендована література

Основна:

1. Наказ МВС від 06.02.2019 № 88 «Про затвердження Порядку організації системи психологічного забезпечення поліцейських, працівників Національної поліції України та курсантів (слухачів) закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку поліцейських» <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0348-19>.
2. Про Національну поліцію : Закон України. *Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 40-41, ст.379.*

Додаткова

1. Діагностика індивідуально-психологічних властивостей особистості: Навчально-методичний посібник / А.Б. Неурова, О.С. Капінус, Т.Л. Грицевич. Львів : НАСВ, 2016.
2. Застосування діагностичних мінімумів в діяльності працівників психологічної служби : [метод. рек.] / авт.-упор.: В. М. Горленко, В.Д. Острова, Н.В.Сосновенко, І. І. Ткачук ; за заг. ред. В.Г.Панка. Київ : УНМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2018.
3. Зливков В.Л., Лукомська С.О., Федан О.В. Психодіагностика особистості у кризових життєвих ситуаціях / В.Л. Зливков, С.О. Лукомська, О.В. Федан. Київ : Педагогічна думка, 2016.

Текст лекції.

1. Поняття вивчення об'єктів системи психологічного забезпечення. Психологічне вивчення об'єктів системи психологічного забезпечення - процес визначення в особи провідних індивідуально-психологічних особливостей, якостей і рис характеру, мотивації її поведінки, психофізіологічних, емоційних реакцій та станів, закономірностей перебігу психічних процесів, рівня розвитку

інтелекту, пізнавальної сфери, особливостей мислення, пам'яті, уваги, емоційно-вольової сфери, способу прийняття самостійних рішень, наявності лідерських тенденцій, загального розвитку комунікативних якостей, схильності до управлінської діяльності, прогнозування стресостійкості, успішності у певних умовах професійної діяльності, психологічної готовності до несення служби в екстремальних ситуаціях.

Цей напрям реалізується шляхом психологічного дослідження з використанням формалізованих методик (тести, опитувальники, проективні та психофізіологічні методики) та малоформалізованих методик (спостереження, бесіди, інтерв'ю, аналіз продуктів інтелектуальної діяльності індивіда);

Психологічне вивчення працівників поліції:

1) організація та проведення психологічних вивчень під час добору (конкурсу), просування по службі поліцейських;

2) організація та проведення вивчень під час психологічного супроводження службової діяльності поліцейських, у тому числі тих, які брали безпосередню участь у бойових діях, залучались до боротьби з тероризмом, здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях;

3) здійснення оцінки психологічної готовності працівників поліції до служби в екстремальних умовах, психологічний добір до складу штатних або зведених загонів, підрозділів для участі в спеціальних операціях, у тому числі до боротьби з тероризмом, здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях;

4) підготовка довідки про результати психологічного вивчення за формою відповідно Порядку та надання рекомендацій щодо прогнозування ступеня професійної успішності працівників поліції в різних умовах несення служби;

5) участь психологів поліції у складі робочих груп, створених атестаційними та поліцейськими комісіями органів Національної поліції України, а також у проведенні засідань зазначених комісій у разі включення психологів поліції до їх складу;

б) взаємодія з науково-дослідними установами Міністерства внутрішніх справ України з питань розроблення та впровадження професіограм (психограм) відповідно до спеціалізації основних напрямів діяльності Національної поліції України, апробації сучасних методів психологічної діагностики, проведення інших наукових досліджень щодо специфіки та особливостей діяльності працівників поліції.

2. Зразки довідок за результатами психологічного вивчення.

Результати психологічного вивчення вносяться психологом у відповідні довідки.

Для службового користування

Прим. _____

ЗАТВЕРДЖУЮ

Керівник підрозділу
психологічного забезпечення

(спеціальне звання, прізвище, ім'я, по батькові)

_____ 20__ року

ДОВІДКА № _____ про результати психологічного вивчення

(прізвище, ім'я, по батькові)

(посада)

1. Інтелектуальні характеристики (характеристики пам'яті, уваги, рівень

загальної обізнаності, ефективність мислення, здатність здійснювати аналіз інформації в умовах обмеженого часу, відділяти головне від другорядного, раціонально організовувати свою діяльність, логічно будувати речення, особливості мовлення тощо).

2. Характерологічні особливості (самостійність у виконанні завдань, наявність лідерських якостей, кмітливість, сумлінність, відповідальність, зрілість життєвої платформи, широта світогляду тощо).

3. Вольові характеристики (сила та рухливість нервово-психічних процесів, загальний прогнозований рівень працездатності, зібраність, здатність до концентрації зусиль, зосередженості, енергійності, спроможність до повноцінного відновлення результативності діяльності після інтенсивного навантаження, цілеспрямованість, спроможність до поступальної послідовної діяльності для досягнення професійної мети).

4. Структура мотивації особистості (ставлення до матеріальних благ, рівень корисливості інтересів, прагнення соціального престижу, потреба в комфортних умовах діяльності та чіткій регламентації діяльності, прагнення до розширення владних повноважень, професійного зростання, розвитку, самоактуалізації, загальний рівень конкурентоспроможності, прагнення до професійної авторитетності, впливовості тощо).

5. Психоемоційна стійкість (урівноваженість, стресостійкість, гнучкість, здатність пристосовуватися до нових незвичних умов службової діяльності, винахідливість, здатність ефективно діяти в екстремальних умовах, приймати виважені рішення, схильність до необґрунтованого ризику тощо).

6. Особливості соціальної взаємодії (активність у встановленні контактів з колегами, взаємодія з керівництвом, дипломатичність, тактовність, загальна орієнтованість на групову взаємодію, реалізацію загальної професійної мети, агресивність — доброзичливість, чутливість до критики тощо).

7. Стиль поведінки в конфліктах, ситуаціях психологічного тиску, обмеження свободи, надмірного контролю, здатність до взаємовигідних компромісів, імовірні реакції психологічного захисту.

(посада психолога)

(підпис)

(ініціали, прізвище)

(дата)

Для службового користування

Прим. _____

ЗАТВЕРДЖУЮ

Керівник підрозділу
психологічного забезпечення

(спеціальне звання, прізвище, ім'я, по батькові)

_____ 20__ року

**ДОВІДКА № _____
про результати психологічної діагностики**

(прізвище, ім'я, по батькові)

(посада)

1. Актуальний психоемоційний стан _____
2. Психоемоційна стійкість, урівноваженість _____
3. Самоконтроль психічних станів _____
4. Рівень агресивності _____
5. Наявність рис психопатизації/невротизації _____
6. Наявність ознак психоемоційного вигорання _____
7. Наявність ознак психологічної травми (поведінкові прояви) _____
8. Загальний рівень адаптованості до повсякденних умов професійної діяльності _____
9. Рекомендовано _____

(посада психолога)

(підпис)

(ініціали, прізвище)

(дата)

3. Психодіагностичний метод як основа психологічного вивчення.

Основною особливістю психодіагностичного методу є його вимірювально-випробувальна спрямованість, за рахунок якої досягається кількісна (і якісна) кваліфікація досліджуваного явища. Це стає можливим шляхом слідування певним вимогам, характерним для психодіагностичного методу.

Одне з найважливіших вимог - стандартизація інструменту вимірювання, в основі якої лежить поняття норми, оскільки індивідуальна оцінка, наприклад, успішності виконання завдання, може бути отримана шляхом зіставлення з результатами інших піддослідних. Не менш важливим є те, що будь-яка діагностична методика повинна відповідати вимогам надійності і валідності. Поняття норми, валідності та надійності є тими «трима китами», на яких спочиває розробка і застосування діагностичних методик. Жорсткі вимоги пред'являються і до процедури обстеження (точне дотримання інструкції, суворо визначені способи представлення стимульного матеріалу, обмеження в часі і неприпустимість втручання експериментатора тощо).

Психодіагностичний метод конкретизується у трьох основних діагностичних підходах, які практично вичерпують безліч відомих методик (тестів). Ці підходи умовно позначені як «об'єктивний», «суб'єктивний», «проективний».

Об'єктивний підхід - діагностика здійснюється на основі успішності (результативності) і способу (особливостей) виконання діяльності. Об'єктивний підхід до діагностики проявів людської індивідуальності утворює в основному два типи методик, поділ яких стало традиційним. Це методики для діагностики власне особистісних особливостей і так звані тести інтелекту. Перші спрямовані на «вимірювання» неінтелектуальних особливостей особистості, другі - на встановлення рівня її інтелектуального розвитку.

Особистісні методики, які виділяються в межах об'єктивного підходу, можна підрозділити на «тести дії» («цільові особистісні тести») та «ситуаційні тести». Діагностика рівня інтелектуального розвитку представлена тестами інтелекту (тести загальних здібностей). Нарешті, в об'єктивному підході утворюються ще дві значні групи тестів: тести спеціальних здібностей, призначені для виміру рівня розвитку окремих сторін інтелекту і психомоторних функцій, що забезпечують ефективність у конкретних, досить

вузьких областях діяльності, та тести досягнень, які виявляють ступінь володіння певними знаннями, уміннями, навичками.

Суб'єктивний підхід - діагностика здійснюється на основі відомостей, що повідомляються про себе, самоописання (самооцінювання) особливостей особистості, поведінки в тих чи інших ситуаціях.

Суб'єктивний підхід представлений численними опитуваннями. Ці розповсюджені діагностичні інструменти в самому загальному вигляді можуть бути підрозділені на особистісні опитувальники і опитувальники-анкети. Останні призначені для отримання про обстежуваному інформації, що не має, як правило, безпосереднього відношення до тих чи інших його особистісних особливостей.

Особистісні опитувальники є реалізацією суб'єктивного підходу до дослідження особистості з вербальним (мовним) поданням тестового матеріалу. Опитувальники в широкому значенні — група психодіагностичних методик, завдання яких представлені у вигляді запитань або тверджень. Опитувальники призначені для отримання об'єктивних і (або) суб'єктивних даних зі слів обстежуваних. Застосування особистісних опитувальників дозволяє встановити:

- індивідуальну, або кількісну міру вираженості психічних властивостей особистості;
- їх інтраіндивідуальні взаємозв'язки, тобто зв'язки на рівні окремої особистості;
- інтеріндивідуальні зв'язки, які дозволяють порівнювати особистості між собою. Ці зв'язки та взаємозв'язки, а також індивідуальна міра вираженості психічних властивостей і визначають своєрідність особистості, яка і є об'єктом психологічної діагностики.

В особистісних опитувальниках найбільш розповсюджені такі форми запитань (тверджень):

1. Питання, які передбачають відповіді типу «так», «ні». Такі питання легко формулюються, зазвичай зрозумілі, відповіді на них не складні для

обстежуваних. Наприклад: «Ви ходите повільно і неквапливо?» Варіанти — «так», «ні».

2. Питання, які передбачають відповіді типу: «так», «щось середнє», «ні». Додається непевна відповідь. Зазвичай, непевні відповіді неінформативні, а в опитувальниках із середньою категорією відповідей може актуалізуватися відповідна установка, яка спотворює одержувану інформацію. Використання такої форми запитань пов'язане з тим, що в деяких обстежуваних виникає дратівливість, відмова від роботи тоді, коли їх змушують відповідати тільки ствердно або негативно. Наприклад: «Я завжди здатний строго контролювати прояв своїх почуттів». Варіанти відповідей: «так», «щось середнє», «ні».

3. Питання, які передбачають відповіді типу «правда — неправда», або так звані альтернативні завдання. Власне кажучи, вони мало відрізняються від дихотомічних. Наприклад: «Я ненавиджу втискуватися в переповнений автобус». Варіанти відповідей: «правда», «неправда».

4. Питання, які передбачають відповіді типу «подобається — не подобається» (одне слово або фраза). Така форма питань використовується рідко.

5. Питання, які передбачають відповіді за рейтинговими шкалами. До питань додаються шкали: скажімо, 7-бальна з крайніми значеннями «завжди» і «ніколи». Основні проблеми, які виникають при такій формі питань, пов'язані з різним розумінням обстежуваними термінів, які вказують на частоту, і можливістю появи установки на «крайні» відповіді. Наприклад: «У присутності підлеглих я намагаюся показати свою перевагу». Варіанти відповідей: «завжди», «дуже часто», «часто», «від випадку до випадку», «рідко», «дуже рідко», «ніколи».

6. Питання, які передбачають відповіді, що є варіантами «так», «ніколи», «важко відповісти», «ні». Підбір того або іншого варіанта обумовлюється значеннєвими особливостями питання (твердження). Наприклад: «Бувають

періоди, коли мені важко утриматися від жалю до самого себе». Відповіді — «часто», «іноді», «ніколи».

7. Питання, які передбачають відповіді на основі вибору з декількох запропонованих обстежуваному розгорнутих висловлень. Зазвичай, це завершальне речення фрази, одну з яких і потрібно обрати. Використовуються два, три і більше варіантів вибору. Одержувані за допомогою особистісних опитувальників дані приводяться у вигляді кількісних оцінок, які у багатомірних шкалах, зазвичай, перетворюються в різного типу стандартизовані показники. Результати, для наочності, можуть бути представлені, наприклад, у вигляді «профілю особистості» або «дискограми».

Проективний підхід — діагностика здійснюється на основі аналізу особливостей взаємодії з зовні нейтральним, як би безособовим матеріалом, стає в силу його відомої невизначеності (слабо-структурності) об'єктом проєкції.

Перевагами проективної психологічної діагностики є можливість виявлення за її допомогою неусвідомлюваних або мало-усвідомлюваних психічних феноменів, прихованих від спостереження аспектів особистості. Опосередковане вивчення особистісних особливостей усуває психологічні захисні механізми, які можуть спотворити картину внутрішнього світу. Відсутність чіткої регламентованості дослідницької ситуації передбачає різні поведінкові реакції, що майже не зазнають стороннього тиску, адекватні вияви індивідуальних особливостей особистості. Це досягається завдяки характерним для проективних методів ознакам: 1) неструктурованість, невизначеність стимульного матеріалу, що припускає можливість використання або тлумачення його найрізноманітнішими способами; 2) стисле, узагальнене формулювання інструкцій, що передбачають самовираження і фантазію; 3) створення атмосфери доброзичливості за відсутності оцінних суджень дослідника; 4) не інформованість досліджуваного про діагностичне значення його дій і слів, що дає змогу уникнути навмисних чи мимовільних перекручень при проєкції особистості.

Проективні методики не мають уніфікованих процедур: дослідник порізному себе поводить із товариськими, активними, упевненими досліджуваними, чи з боязкими, замкнутими, стривоженими. Однак досвід і кваліфікація дослідника, його належність до певного соціокультурного середовища, особливості особистісного розвитку зумовлюють суб'єктивні судження. Суб'єктивність спричинює також вторинна проекція: перебуваючи під впливом власних внутрішніх проблем, дослідник може спотворити інтерпретацію. Положення про те, що актуалізація психічних елементів (сприймань, уявлень) за певних умов спричинює появу інших елементів, доповнило вчення про несвідоме, яке спочатку уявляли як приховану рушійну силу особистості, сукупність нереалізованих потягів. Завдяки проективним методикам знаходили зв'язки між свідомістю однієї людини і несвідомим іншої. Отже, проективні методики є неоднорідною групою психодіагностичних прийомів прогнозування індивідуального стилю поведінки, переживання й афективного реагування у значущих або конфліктних ситуаціях, виявлення неусвідомлюваних аспектів та аномалій особистості.

У сучасній психодіагностиці виокремлюють 7 груп проективних методик дослідження особистості.

1. Методики структурування (надання досліджуваним певного змісту отриманому матеріалу). До них належать таутофон, методика тривимірної апперцепції (С. Розенцвейг, Д. Шаков). Відповідно до методики таутофона досліджуваному дають уважно прослухати малорозбірливий запис чоловічого голосу. Насправді він є повторенням серії безглузвих звукосполучень, однак людина цього не знає. У такий спосіб отримують інформацію, яка характеризує людину з погляду контактності, сугестивності, домінуючих ставлень до себе й інших, ступеня суб'єктивізму суджень тощо. Методика тривимірної апперцепції передбачає використання стимульного матеріалу, що складається з 28 об'ємних предметів, які не мають чіткої форми (подібні до

кулі і циліндра, людини, тварини тощо). Невизначеність форм зумовлює різну поведінку досліджуваних, які повинні, відібравши частину предметів, скласти про них історію і розповісти її, ілюструючи діями з цими предметами. Потім описують кожен предмет, називаючи його. Методика може передбачати виконання її із зав'язаними очима, коли досліджувані орієнтуються лише на кінестетичні і тактильні відчуття.

2. Методики конструювання (створення цілого з частин і розрізнених фрагментів). Найвідоміша методика конструювання – «Тест світу». Для її виконання пропонують 232 маленькі яскраві моделі (будинки, дерева, літаки, тварини, люди). Завдання досліджуваного - створити з них модель «малого світу». При аналізі його дій, враховують, які предмети він вибрав першими, яку кількість їх використав, визначають площу зайнятого простору, форми конструкцій та ін. Укладачі методики виявили й описали декілька типів підходів до конструювання «світу», з якими можна співвіднести роботу досліджуваних. Цікавою методикою конструювання є «Тест мозаїки» - складання довільного візерунка з 465 дерев'яних чи пластикових квадратів, ромбів і трикутників різних кольорів. Нездатність скласти розпізнавану, чітку за формою мозаїку свідчить про наявність відхилень особистісного розвитку.

3. Методики інтерпретації (тлумачення подій, ситуацій, зображень). Найпоширенішою методикою цієї групи є ТАТ. У процесі експерименту досліджуваним пред'являють послідовно 20 картин зі стандартного набору (залежно від статі і віку) із зображенням невизначених ситуацій, що передбачають різне розуміння. Кожна картина спрямована на актуалізацію певного типу переживань (депресію, сімейні конфлікти, агресивні реакції, сексуальні проблеми). Досліджуваних просять скласти розповідь за кожною з них, описавши думки і почуття персонажів, перебіг попередніх подій, ймовірне завершення історії. Усі розповіді записують дослівно, фіксуючи паузи, інтонацію, виразні рухи (користуючись магнітофоном, диктофоном, стенографією). Картини ТАТ пред'являють індивідуально, процедура

дослідження триває два дні. Аналізуючи розповіді, визначають найважливіші характеристики досліджуваного, в т. ч. потреби, особливості впливу середовища («преси»). Поєднання цих двох змінних становить тему (динамічну структуру) взаємодії особистості і середовища. Змістом тем є реальні вчинки досліджуваного, неусвідомлені прагнення, уявлення про майбутнє тощо. В інтерпретаційній методиці Розенцвейга стимульним матеріалом є 24 малюнки, на яких зображені особи, що знаходяться у проблемній ситуації. Персонаж методики виголошує фразу, якою описує суть проблеми. Над іншим персонажем на місці відповідної фрази зображений порожній квадрат. Досліджуваний повинен швидко, не задумуючись, придумати відповідь на нього. Їх зміст аналізують з метою виявлення типу та спрямованості (на себе, на інших) агресії.

4. Методики доповнення (завершення фрази або історії). Прийом завершення речень уперше застосував А. Пейн у 1928 р. У цих методиках досліджуваному пред'являють серію речень (типу «Я завжди хотів...», «Майбутнє здається мені...», «Якби я знову став молодим...»). Оброблення відповідей дає змогу виявити його мотиви, потреби, почуття, систему відносин. Методики завершених речень мають безліч варіантів, їх активно застосовують у сучасній психодіагностиці. Менш поширені методики, орієнтовані на доповнення текстів. Наприклад, «Інсайт-тест», у якому досліджуваний ознайомлюється з набором ситуацій і, поставивши себе на місце особи, що активно діє, відповідає на питання. Отримані відповіді аналізують за характером і виразністю емоційної реакції, типом когнітивних проявів, способом вирішення конфлікту.

5. Методики катарсису (самовираження в емоційно напруженій творчості). Прикладом таких методик є психо-драма, яка становить імпровізоване театралізоване дійство, в якому досліджуваний грає роль самого себе за підтримки і співпереживання інших учасників. Під час цього проявляються його особистісні і поведінкові особливості, афективна розрядка

забезпечує терапевтичний ефект. У деяких варіантах катарсичних методик досліджувані діють опосередковано, проектуючи свої риси і реакції на предмети-замінники. Наприклад, у «Тесті ляльок» дітей просять розіграти з набором ляльок різні сцени (наприклад, сварки з братом), спектакль на задану тему.

6. Методики імпресії (вибір, домінування одних стимулів над іншими). Найпоширеніший серед них - «Тест колірних переваг» («Тест Люшера»). Його стимульний матеріал -- набір кольорових карток. Повний варіант охоплює 73 картки 25 відтінків, короткий - 8 карток. Дослідження починається з одночасного їх пред'явлення досліджуваному з проханням вибрати ту, що сподобалася, не пояснюючи навіщо. Досліджуваний повинен зробити ще один вибір із тих карток, що залишилися. Інтерпретація виконання ґрунтується на таких положеннях: а) кожен колір володіє символічним значенням (наприклад, зелений - упевненість, наполегливість, завзятість; синій - спокій, задоволення); б) парні поєднання кольорів мають значення, які повніше відображають індивідуальні особливості особистості; в) позиції кольорів загалом або порядок їх вибору характеризує функціональне значення (обраний першим колір відображає засіб досягнення мети (синій означає бажання людини діяти спокійно, без напруження), другий обраний колір характеризує мету прагнень); г) відкидання (не сприйняття) основних кольорів (червоного, синього, зеленого, жовтого), як і вибір серед перших кольорів додаткових (фіолетового, коричневого, чорного, сірого), є показником внутрішнього неблагополуччя, нереалізованих потреб, інтенсивних тривог, стресу.

7. Графічні методики (самостійне зображення предметів, людей, тварин та ін.). До них належить «Тест малювання пальцем», при виконанні якого досліджуваний повинен на вологому аркуші - паперу за допомогою фарб виконати малюнок пальцями. Після завершення роботи його просять розповісти про намальоване. Збирають серію зображень, які зробила одна особа. Інтерпретація малюнка заснована як на формальних і символічних

характеристиках, так і на частоті використання фарб, особливостях моторних реакцій, висловлюваннях досліджуваного. Слабка структурованість ситуації створює сприятливі умови для самовираження. У сучасній психодіагностиці поширеними є методики «Паперу і олівця»: «Малюнок сім'ї», «Дім - дерево - людина»; тести «Дерево», «Намалюй людину», «Автопортрет» тощо. Аналіз виконання малюнка ґрунтується на твердженні, що, малюючи, людина безпосередньо виражає особливості власної особистості, які інтерпретують за допомогою емпірично перевірених критеріїв. Дослідження за допомогою проєктивних методик вимагає спеціальної психологічної підготовки, навіть попри те, що деякі з них видаються досить простими (особливо графічні). Усі проєктивні методики обтяжені ризиком появи таких артефактів, як інструментальні помилки і помилки психодіагноста. Перший тип помилок зумовлений неможливістю спрогнозувати сприйняття проєктивної методики досліджуванним. Наприклад, діти дуже часто прагнуть здогадатися, якою має бути правильна відповідь, мимоволі дають типову, стандартну відповідь, і ніякої проєкції не відбувається. Для зниження ризику інструментальних помилок необхідно задіювати кілька незалежних методик з різними методичними принципами побудови

Діагностична діяльність психолога може бути представлена у вигляді різних етапів процесу переробки інформації, що ведуть до прийняття рішення - діагнозу та прогнозу.

Основні етапи психодіагностичного процесу зводяться до збору даних у відповідності з завданням дослідження, їх переробки, інтерпретації і, нарешті, винесення рішення (діагноз і прогноз).

Етап постановки діагностичної задачі. На даному етапі визначається мета діагностичного процесу і впливаючі із неї задачі. Мета і завдання можуть впливати не тільки з діяльності самого практичного психолога (консультація, корекція або психотерапія), але бути поставлені фахівцями суміжниками: медиками, педагогами, адміністрацією тощо

На цьому етапі підбирається психодіагностичний інструментарій, що дозволяє адекватно вирішувати діагностичні задачі. Наприклад, якщо це задача, пов'язана з добором або підбором кадрів, поставлена адміністрацією, то необхідно підбирати методи, діагностуючі професійно значущі якості і захищені від дисимуляції, тобто прагнення обстежуваного спотворити інформацію, щоб уявити себе в більш вигідному світлі.

В психодіагностиці часто відсутні (за винятком діагнозу пізнавальних функцій) які-небудь чіткі приписи, що стосуються вибору певних методик, залежно від поставлених завдань. Особливо це проявляється при діагностиці особистісних особливостей, де одна і та ж методика використовується в різних цілях.

При виборі методик слід керуватися і тим, що можна позначити як широту охоплення ними особистісних особливостей, від цього залежить і точність діагностичного рішення, прогнозу.

Може бути рекомендована ступінчаста стратегія, при якій спочатку використовуються методики недостатньо стандартизовані, що дозволяють одержати найбільш загальні уявлення про особистості (наприклад, проєктивні методики). Діагноз і прогноз здійснюється на основі перевірки гіпотез за допомогою методик, що дозволяють отримати більш точні дані.

Етап збору даних. Це власне діагностична процедура щодо визначення психологічних особливостей обстежуваного. Збір даних проводиться у відповідності з інструкціями конкретних діагностичних методик, що використовується для ознайомлення з комплексом об'єктивних і суб'єктивних показників про обстежуваному. Весь процес діагностування повинен відбуватися в ситуації довірчого спілкування психолога-діагноста і обстежуваного.

Етап переробки та інтерпретації.

Після формування діагностичних завдань, вибору відповідних методик і проведення дослідження отримані результати повинні бути представлені в тому вигляді, який визначається особливостями використовуваних методик.

«Сирі» оцінки перетворюються у стандартні величини, рас зчитується коефіцієнт інтелекту, будуються Профілі особистості» тощо.

Етап прийняття рішення.

На даному етапі формулюється висновок за результатами психодіагностичного процесу - складається психологічний діагноз, який відповідає поставленій меті і завданням.

Р. Сандберг і Л. Тайлер виділяють три рівня діагностичних висновків.

На першому рівні діагностичне висновком проводиться безпосередньо з наявних про обстежуваному даних. Цей рівень слід розуміти як суто робочий, орієнтовний, а в деяких випадках і відповідний поставленим завданням.

Другий рівень передбачає створення свого роду посередників між результатами окремих досліджень і діагнозом: описового узагальнення і гіпотетичного конструкта (... психічної структури розлади). На цьому рівні дослідник отримує можливість планування подальших етапів діагностичної роботи, вибору конкретних методів впливу.

На третьому, найвищому, рівні повинен відбутися перехід від описового узагальнення, гіпотетичних конструктів до теорії особистості. Створюється робоча модель досліджуваного випадку, в якому конкретні особливості даного індивіда представлені в цілісності і сформованийTM в поняттях, що дозволяють найбільш точно та обґрунтовано розкрити психологічну сутність явища, його структуру.

Найбільш важливими критеріями якості діагностичного методу є їх об'єктивність, валідність, надійність і доцільність.

Психометрія — це науковий напрям теоретичних і практичних досліджень вимірювання та оцінювання якісних характеристик людини методом тестування. Тестове завдання — завдання певного типу, що стосується важливого і конкретного знання. Тест- це сукупність тестових завдань, які дібрані за певними правилами для вимірювання тієї чи іншої властивості. Для виявлення певних характеристик досліджуваної особи (об'єкта) використовують спеціальну програму, яка включає контрольні

питання, запитальники й оцінні бали. Розробкою критеріїв оцінки особистих якостей кандидата, що найбільш підходить для виконання певного роду діяльності, займається галузь науки, яка називається психометрією.

Об'єктивність методу, тобто незалежність отримання та інтерпретації психодіагностичних даних від експериментатора. Розрізняють об'єктивність проведення тестування, об'єктивність аналізу і об'єктивність інтерпретації отриманих результатів. Допомогою встановлення кореляцій між результатами визначається коефіцієнт об'єктивності методу. При практичній реалізації перевірки об'єктивності методу часто стикаються з великими труднощами, так як дуже складно створити однакові експериментальні умови.

Надійність методу - це «ступінь точності, з якою він вимірює певний ознака особистості або поведінки». Іншими словами, з допомогою коефіцієнтів надійності визначається відтворюваність результату тесту при однакових умовах. Існують різні форми визначення надійності методу, тому значення надійності можна порівнювати один з одним без додаткового аналізу.

Ступінь надійності психодіагностичного методу залежить від трьох умов: об'єктивності методу, однорідності тестових завдання і стабільності властивостей особистості, що підлягають вимірюванню. Тому традиційна практика перевірки надійності виявилася малопридатною, що викликає необхідність створення нових моделей її визначення.

Критерій, яким досі нехтували, помилково вважаючи його другорядним,- це так званий критерій користі, доцільності. Іншими словами, мова йде про відношення «витрати - користь». Іноді створюються складні психодіагностичні методики, застосування яких витрачається дуже багато часу і коштів, хоча з їх допомогою можна отримати не так вже багато інформації або вона може бути отримана більш простими способами. Тому слід дотримуватися наступного принципу: розробляти і застосовувати складні психодіагностичні методи вимірювання тільки в тому випадку, якщо виявилися неефективними більш прості методи.

Надійність - вкрай складне і багатопланове поняття, одна з основних функцій якого - оцінити сталість показників тестових випробовуваних. В принципі можна сказати, що надійність має обґрунтовувати помилку вимірювання - вона повинна показувати, яка частина мінливості показників помилкова.

Розрізняють кілька типів надійності. Наприклад, повторне тестування, після якого обчислюється кореляція між оцінками, отриманими одними і тими ж випробовуваними при повторному проведенні тесту. Недолік цього типу надійності - залежність результатів від тренування, що має місце в ході самого тестування.

Наступний тип надійності - тестування варійованими тестами -являє собою альтернативну форму надійності. В цьому випадку одні і ті ж особи виконують кілька варіантів одного і того ж тесту. Як правило, практичне використання даного типу надійності пов'язане зі значними труднощами, оскільки вкрай складно побудувати кілька варіантів одного тесту таким чином, щоб випробуваний не міг виявити їх психологічну однорідність. Крім того виникає питання: чи є альтернативні типи надійності характеристиками надійності тесту, а не параметрами еквівалентності випробувань?

Надійність тесту при одноразовому тестуванні можна визначити також за допомогою його поділу на дві половини. Це одна з найбільш простих перевірок тесту, коли обчислюється коефіцієнт кореляції між його половинами (метод чет-непарне). Розглянуті поняття тестології, безумовно, її найважливіші атрибути. Однак ні стандартизація, ні нормування, ні високі показники надійності самі по собі не визначають практичну цінність тесту. Провідний фактор, який дозволяє виміряти цільові результати психологічного тестування - валідність.

Провідний чинник, який дозволяє виміряти цільові результати психологічного тестування - валідність. Валідність психологічного тесту - ступінь, в якій тест дійсно вимірює те, для чого він призначений. Валідність методу - це відповідність того, що вимірює психодіагностичний метод, тому,

що він покликаний вимірювати. Ухвалою валідності встановлюється область дійсності, для якої метод дає репрезентативні дані. Високі показники надійності самі по собі не визначають практичні цінності тесту. У сучасній психометрії виділяються три основні види валідності: 1) змістовна (логічна); 2) емпірична; 3) конструктна.

Змістовна валідність. Її часто називають «логічної валідністю», або «валідність за визначенням». Змістовна валідність означає, що тест є валідним на думку фахівців. Змістовну валідність слід відрізняти від очевидної, зовнішньої валідності. Очевидна валідність - це валідність з точки зору випробуваного. Вона означає враження про предмет вимірювання, яке сформувалося у випробуваного при знайомстві з інструкцією і матеріалом тесту. Очевидна валідність грає важливу роль, оскільки саме вона визначає ставлення випробовуваних до обстеження.

На відміну від очевидної валідності змістовна валідність завжди пов'язана з оцінкою відносини змісту тестового матеріалу до істинної, а не уявної цілі вимірювання. Для визначення змістовної валідності використовуються експертні методи. Тут важливо передбачити можливість контролю компетентності та сумлінності експертів.

Емпірична валідність. Ідея емпіричної валідності полягає у визначенні здатності тесту служити індикатором або провісником строго визначеної психічної особливості або форми поведінки людини. Для вимірювання цієї властивості тесту обчислюється коефіцієнт кореляції тестового матеріалу із зовнішнім критерієм. Питання про вибір критерію є в цьому виді валідності основним. Умовно можна виділити три групи критеріїв: експертні, експериментальні та життєві. Експертний критерій припускає використання експертних оцінок для незалежного вимірювання властивостей особистості. Однак, як показали дослідження, експертні оцінки вчителів часто мають низьку валідність і надійність. Це пов'язано з тим, що їхні оцінки мають суб'єктивні викривлення (симпатії і антипатії). У зв'язку з низькою надійністю та труднощами організації експертиз експертні критерії валідності

використовуються рідко. На практиці більш поширені експериментальні критерії. У цих випадках в якості критерію валідності використовуються результати одночасного і незалежного тестування піддослідних іншим тестом, що імовірно вимірює ту ж властивість особистості, що і валідизуємий тест. Коефіцієнт кореляції між результатами двох вимірювань називається емпіричною взаємною валідністю. Емпірична валідність тесту - це завжди валідність по відношенню до конкретного критерію. Тому процес конструювання тесту часто супроводжується пошуком відповідного критерію. Якщо до моменту перевірки валідності такого експериментального критерію не виявляється, в якості нього використовуються характеристики реальної поведінки, які пов'язані імовірно вимірювальними властивостями. Наприклад, для тестів інтелекту використовуються показники успішності навчання в якості життєвих критеріїв.

Конструктна валідність. Концептуальна або конструктна валідність тесту показує, наскільки його результати можуть розглядатися в якості заходу деякого теоретичного конструкту чи властивості. Вона встановлюється шляхом доказу правильності теоретичних концепцій, покладених в основу тесту.

Перевірка концептуальної валідності проходить через три основних етапи:

- 1) Визначається деяка теоретична концепція, імовірно пояснююча виконання валідизуємого тесту.
- 2) З теоретичної концепції виводяться одна або кілька гіпотез, пов'язаних з валідизуємим тестом.
- 3) Висунуті гіпотези підтверджуються емпіричною перевіркою.

Якщо емпіричні дані підтверджують гіпотезу, то тим самим підтверджується психологічна концепція, покладена в основу тесту, і здатність тесту служити інструментом виміру цієї концепції. Чим переконливіше емпіричне підтвердження, тим чіткіше можна говорити про валідність тесту по відношенню до психологічної концепції, покладеної в його основу. Якщо

емпіричні дані не підтверджують висунутих гіпотез, то помилка могла виникнути через:

- Неправильності теоретичної концепції, покладеної в основу тесту;
- Відсутності відповідності між тестом і теоретичною концепцією;
- Помилки при висуненні гіпотез, що відносяться до тесту, який кваліфікується.

На практиці для визначення концептуальної валідності поряд з валідизуєним тестом використовується спеціальна багатовимірна батарея контрольних тестів, підібрана таким чином, щоб до неї входили як тести, імовірно пов'язані з валідизуєним тестом, так і не пов'язані з ним. Експериментатор повинен заздалегідь передбачити, які тести будуть високо корелювати з валідизуєним тестом, а кореляція з якими тестами буде низькою. Тести, які, за припущенням, високо корелюють з валідизуєним тестом, називаються конвергуючі, а ті, які не корелюють, - дискримінантними. Концептуальна валідність може вважатися задовільною, якщо коефіцієнти кореляцій валідизуємого тесту з групою конвергуючих тестів статистично значно вищий за коефіцієнти кореляцій з групою дискримінантних тестів.

Психологічні фактори, від яких залежить достовірність даних самозвіту, умовно можна згрупувати в наступні класи.

Фактори знання. У випробуваного може бути більш-менш чітке уявлення про наступне: а) властивий йому чи не властивий насправді тестований поведінковий прояв (з деякими ситуаціями, що мають місце на увазі в питанні тестопитувальника, випробуваний міг на практиці ніколи не зустрічати); б) яка особистісна властивість ховається за тією чи іншою конкретною поведінкою, описаним судженням; в) як ця властивість співвідноситься із загальноприйнятими моральними нормами і ознаками соціального успіху.

Фактор «соціальної бажаності». Позначає тенденцію випробуваного дати про себе соціально схвалену інформацію. Сила цієї тенденції залежить як від загальної поза ситуативної установки випробуваного на моралізацію «Я-

образ» і соціальну успішність, так і від того, наскільки цю установку актуалізує сама ситуація тестування (діагностична ситуація). Однак ця тенденція не буде давати систематичного спотворення, якщо випробувані не зможуть разгадати спрямованість опитувальника і зв'язати властивість, що діагностується, з тим чи іншим полюсом «соціальної бажаності».

Таким чином, дія цього фактору до деякої міри опосередковано дією чинника «знання». Однак при діагностиці особистісних властивостей, тісно пов'язаних з психічною «нормальністю» або «соціальною успішністю», фактор «соціальної бажаності» відповіді «обумовлює дуже серйозні спотворення. Для того щоб нейтралізувати ефект соціальної бажаності або хоча б зареєструвати, у професійно розроблених анкетах присутні особливі шкали - так звані «шкали брехні». У них входять питання-пастки, або провокаційні питання: та чи інша відповідь явно зумовлена соціальною бажаністю. Якщо випробуваний набирає занадто високий бал за шкалою брехні, його протокол визнається не достовірним і ніяких суджень на підставі його тестових результатів не проводиться. Фактори «індивідуальної тактики». Випробуваний, якому важливо самоствердитися, спотворює дані. У результаті ці дані відповідають не його «реального Я», а його суб'єктивнобажаного, або, як кажуть психологи, «ідеального Я». Формалізованих прийомів для реєстрації усіх можливих варіантів фальсифікації даних під дією «Я-концепції» просто не існує. Простежити за всім, що відходить у ситуації тестування, може тільки кваліфікований і досвідчений психолог. Тому проведення особистісних методик не можна довіряти людям, які не мають психологічної освіти.

Для боротьби з соціальною бажаністю існує кілька методів.

1. Введення особливих шкал «брехні» у діагностичних варіант методики. Вони складаються з «питань-пасток»: той чи інший відповідь на ці питання явно зумовлений соціальною бажаністю. Якщо випробуваний набирає занадто високий бал за шкалою брехні, його протокол бракується. Більш тонкий варіант-введення шкал корекції (наприклад в MMPI): отримання певного балу

за цими шкалами викликає внесення поправок до балів за іншими шкалами, зі шкалою корекції.

2. Усунення або збалансування «соціальної бажаності» з допомогою використання інструкції на навмисну фальсифікацію результатів. Учасникам пілотажних вимірів крім звичайнісінької інструкції дається додаткова:

«Заповніть опитувальник від імені людини, бажаною справити сприятливе враження». Потім проводиться відбір пунктів на підставі того, наскільки відсоток відповідей на них відрізняється від 50% (величина, очікувана для пунктів, які є нейтральними з точки зору «соціальної бажаності»).

3. З поширенням факторного аналізу частіше стала застосовуватися стратегія «балансування соціальної бажаності». Це досягається за допомогою факторного аналізу кореляцій між пунктами.